

**ЗА БРОЯ НА УЧАСТНИЦИТЕ
В ОБЕДИНЕНАТА ЧЕТА
НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖАТА**

**Николай Хрисимов,
Симеон Цветков**

**ABOUT THE NUMBER OF PARTICIPANTS
IN THE CONSOLIDATED DETACHMENT (CHETA)
OF HADZHI DIMITAR AND STEFAN KARADZHATA**

**Nikolay Hrisimov,
Simeon Tsvetkov**

Abstract: *The article discusses the problem concerning the number of participants in the consolidated detachment (cheta) of Hadzhi Dimitar and Stefan Karadzhatata. A review is made of the memoirs of the participants and their associates, of press releases from events, as well as of reports from foreign consuls and official authorities. On this basis, it has been concluded that the currently accepted number of troops, which varies between 124 and 128 people, is the result of official Turkish propaganda (Midhat Pasha).*

A comparison of the data from the official press and official reports, as well as the memoirs of those who had seen the chetniks off, leads the authors to the conclusion that it consisted of between 150 and 180 people. Memoirs of persons close to the revolutionaries and official reports lead to the conclusion that it consisted of 179 to 183 people. A new, updated list of participants is also attached.

Keywords: *Hadzhi Dimitar; Stefan Karadzhatata; consolidated detachment (cheta); number of troops; list, memoirs; official press; official reports.*

*Мидхат паша не ми каза, и не може
да ми каже, цялата истина за случая.
Из доклад на френския консул в Русе
А. Шефер до Л. Мустие
в Париж 27 юли/08 август 1868 г.*

В историографията ни още от времето на първите изследвания за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата, и преди всичко след книгата на Захари Стоянов [**Стоянов, З.** 1885 (= 1967)], се е наложила тезата, че общо обединената чета на двамата войводи е наброявала 124 души. По-късно, в някои изследвания в зависимост от това коя позиция на очевидците ще изберат – тази на Ангел Обретенов или на Христо Македонски – се приема, че в четата има между 124 (125) и 128 участници. В най-ранните публикувани списъци, изгот-

вени от участници в нея или непосредствено след Освобождението, от първите изследователи, са включени имената на 105–116 души [Хитов, П. 2003; Македонски, Хр. 1973, с. 220–222; Стоянов, З. 1967, с. 195–198; Димитров, Г. 1896, с. 290–291]. Самите автори признават, че не знаят другите имена на участниците, а също така в тези списъци се забелязват и повторения.

Постепенно имената на липсващи в ранните списъци четници се попълват от отделни изследователи, като достигат в различните съвременни варианти до 124–128. Последователно се появяват и няколко списъка, имащи претенции за пълнота на записаните в тях участници. Особена активност в тази посока се наблюдава през втората половина на ХХ в., като тогава се появяват първият вариант на списъка на З. Маркова [Маркова, З. 1967, с. 127–148], на Веселин Василев [Василев, В. 1988], вторият вариант на списъка на З. Маркова [Маркова, З. 1990], на Сливенския музей [Хаджи Димитър..., 1990, с. 134–140], списъкът на парка музей „Шипка–Бузлуджа“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1991] и накрая списъкът на Петър Чолов [Чолов, П. 2003, с. 92–96]. За „най-пълни“ към момента биха могли да бъдат приети списъците на З. Маркова (коригиран вариант 1990 г.), тези от споменатия юбилеен сборник на Сливенския музей и на парка музей „Шипка–Бузлуджа“, списъкът, изготвен от Веселин Василев, а също, с някои уговорки – този на Петър Чолов. Въпреки това разминаване с двама или трима участници, като цяло посочените списъци варират с численост около 124–128 души. Всички те са категорични за участието на най-важните, добре известни фигури от четата, познати както от спомени, така и от множество документи, допълнени с имената на безспорни участници в обединената чета. Впечатление прави друг един детайл, по който те много се различават, а това е, че за останалите четници, до число последно от списъка, независимо дали то ще е 124, 125 или 128, се наблюдават немалко разминавания сред имената на посочените като „допълващи“ списъка участници. Заедно с това в голяма част от тези списъци са добавени и по няколко имена на „съмнителни“ или „недостовърни“ участници в четата [Хаджи Димитър, 1990, с. 140; Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1991, с. 107–109; Чолов, П. 2003, с. 96].

Обобщавайки съвременното състояние на проучванията по този проблем, категорично може да се заяви, че няма крайна яснота около пълния персонален състав на обединената чета на двамата войводи. Забелязвайки тези несъответствия, авторите на настоящото изследване, повдигнаха въпроса за броя на четниците на специално организираната конференция послучай 150 години от подвига на четата, състояла се на 6 юли 2018 г. в СУ „Св. Климент Охридски“. Бе мотивирано становището, че четата се е състояла от между 150 и 180 души. Първоначално това становище беше посрещнато скептично от част от водещите изследователи по проблема, но впоследствие то бе възприето и от тях [Павлов, Пл., Лазаров, И. 2018, с. 13; Митев, Пл. 2018, с. 25]. Предложената тогава от нас гледна точка, различна от налаганата досега в историографията, ще обосновем в настоящия текст.

Навлизайки в дълбочина в темата, добре е да се обърне внимание на друг детайл от изключително важно значение за изясняване на поставения в заглавието въпрос – на база какво и как се стига до крайните цифри, представящи в завършен вид броя на четниците в цитираните по-горе списъци. Без съмнение като отправна точка за достигането и попълването на списъците до последния участник в четата се използват преди всичко записаните спомени на оцелелите участници и посочените в тях числа. Това са Христо Македонски, Марин Нейков и Ангел Обретенов, като спомените на последния служат за основа за написването на „Четите в България“ на З. Стоянов (като необработеният вариант на тези спомени, записани от Стоян Заимов, обикновено се пропуска [Заимов, Ст. 1999, с. 165–261]). Именно те посочват числата, служещи като отправна точка на по-късните проучвания за състава на четата. Според тези спомени численият състав изглежда така: М. Нейков по време на разпита си казва, че са били 118 или 120 души [Оманова, Р. 2012, с. 190], А. Обретенов (съответно и З. Стоянов) посочва 124 (125)¹ души [Заимов, Ст. 1999, с. 166, 185, 210 и др.] и Хр. Македонски, уповавайки се на „своята памет“, казва че са били 128 души [Македонски, Хр. 1896, с. 49, 222]. В повечето случаи за най-достовиерен в миналото е приеман броят, посочен от Хр. Македонски, тъй като доскоро спомените на А. Обретенов не бяха публикувани, а бяха познати само в подсилено романизирания вариант на З. Стоянов.

И тримата участници в четата, оставили свои спомени за събитията от юли 1868 г., афишират себе си като записани от самото начало сред хората на Стефан Караджата и всеки от тях изтъква по различна линия близостта си с войводата преди участието си в четата. И докато за тази близост с Караджата за М. Нейков, и особено за А. Обретенов, нямаме причини да се съмняваме, то тази на Хр. Македонски изглежда малко скалъпена, като същото се отнася и за някои детайли от бойния път на четата или локациите, в които се намира тя в определен момент от похода ѝ [за това вж. Хрисимов, Н., С. Цветков 2019, с. 134–135]. Независимо от това доколко тримата са били близки с войводата, за всеки един трябва да бъде изведен напред един друг безспорен факт – никой от тях не е член на щаба на четата. Това ни кара да приемем с уговорки посочваните от тях числа, отнасящи се до броя на участниците в обединената чета. За съжаление, липсват други записани спомени на участници в четата. За още по-голямо съжаление няма нито един оцелял член на щаба, който би могъл да даде сведения от първа ръка за броя на четниците. Дори и в този случай не е сигурно, че биха имали точни сведения, като красноречив пример в това отношение е Никола Обретенов и участието му като член на щаба на Ботевата чета.

¹ Захари Стоянов, чиято книга „Четите в България“ в частта си за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата стъпва почти изцяло върху спомените на А. Обретенов. Водейки се от посочения от него брой, в началото на текста си З. Стоянов пише на два пъти за 124 души, като впоследствие на два пъти преминава към числото 125 души, а в частта, където е списъкът на участниците, отново на два пъти говори за 124 души. Вж. Стоянов, З. 1967, с. 57, 58, 91, 92, 195, 198.

Като такъв, след залавянето и осъждането си, при престоя в цариградската терсхана той пише писмо на брат си Ангел за преминаването си с четата, като споменава, че тя се състояла от „175 души под предводителството на Христа Ботева“ [**Бакърджиева, Т. 2008, с. 128**].

На какво се дължи в този случай цитираното сходство в посочения от тримата брой на участниците в четата? Тук ще се опитаме да представим всеки един от тях поотделно, за да стане ясно защо се разминават посочените от тях числа, и заедно с това защо са толкова сходни посочените бройки.

Марин Нейков. От известното за него от спомените му е видно, че е неграмотен². Той е част от групата на 14-те оцелели, отделили се от четата преди Бузлуджа, към която принадлежи и А. Обретенов. Двамата са сред осъдените на „вечно заточение“ в Сент Жан д’Акр. На база необразоваността му и, че посочените от него 118–120 души са по време на разпит, може да се предположи, че числото е „окомерно“ или определено след договорка между разпитваните.

Ангел Обретенов. Човек с добри за времето си образование и познания. Неговото твърдение за 124 души съпада точно с броя на четниците, сочен от официалната турска власт и разпространен от официозната преса от това време (вж. в. „Дунав“ и коментарите в тази посока по-долу). За участието му в четата трябва да се отбележи, че се включва в нея с компактна група, с още шестима русенци, по специален призив на Караджата [**Заимов, Ст. 1999, с. 172**]. За брат си Петър, който също се оказва в състава на четата, научава изненадващо и случайно в хамбара, вечерта преди заминаването за острова, т.е. Ангел Обретенов не е в течение на подготовката и личния състав на четата. Не трябва да се забравя и фактът, ставащ известен от дневника му като заточеник, че освен писма от брат си Никола, той редовно получава и вестници, където тяхното „премеждие“ е широко коментирано и то много след самите събития³.

Христо Македонски. Спасил се заедно с още трима четници след битката на Бузлуджа. Участник и в предхождащи, и последващи български борби за освобождение. Специално внимание заслужава фактът, че издадените му спомени със заглавие „Записки на Христо Н. Македонски – 1852–1877“ той определя като отговор на излязлата 11 години по-рано книга на Захари Стоянов „Четите в България“. В тези записки Македонски се стреми да покаже своята гледна точка за събитията и заедно с това „грешките“ на Захари Стоянов. Това от своя страна извежда „Записки“-те му в очите на по-ранните изследователи на четата и събитията около нея като по-точен източник⁴. Обръщайки се

² Спомените му са диктувани и записани от друго грамотно лице, като в текста за М. Нейков се говори от трето лице. Вж. **Жечев, Н. 1968, с. 158–168**, а също и писмото на А. Обретенов до Н. Обретенов от 15 декември 1873 г. [Вж. **Жечев, Н. 1968, с. 145, 169**].

³ Вж. кореспонденцията с брат му Никола Обретенов, където нередко се говори да му бъдат изпратени вестници. [Вж. **Бакърджиева, Т. 2008, с. 101, 102, 108, 109, 110**; също и **Жечев, Н. 1968, с. 145**].

⁴ Вж. бележките към второто издание на „Записки на Христо Н. Македонски – 1852–1877“, като те и коментарите към текста са на Н. Ферманджиев.

отново към официално изнесения от турските власти брой на участниците в четата, заедно с известните на Македонски четници, успели да се спасят при Бузлуджа заедно с него, дават общ сбор 128 души.

Представените тук разсъждения и известните ни данни за четата, в добавка с позициите на редови четници, които заемат те тримата, ни карат да се съмняваме в посочения от тях общ брой на участниците.

За изясняване на проблема за база ще бъдат взети други гледни точки, различни от тези на участниците в четата, които са приемани като вторични източници (предвид сведенията от първа ръка на участниците) и по тази причина са подценявани. Въпросните „вторични“ източници могат да бъдат разделени на три групи: 1) Сведения за броя на четниците, според данните на изпращачите; 2) Сведения от донесенията на чуждестранните консули и официални доклади на османски военни (преди всичко Мидхат паша); 3) Сведения от вестниците, излизащи по онова време.

Преди да пристъпим към представянето на разглежданите до този момент като „вторични“ източници, ще обърнем внимание на един пасаж от спомените на Ангел Обретенов, даващ пряка информация за броя на групата четници, събрали се в мушията „Петрушан“ преди потеглянето им за остров Вардим. За да бъдат представени коректно сведенията от разказа, той е изложен според публикацията му:

„...Като пътувахме един ден [и] една нощ, ето че додохме до онова ожидавано място, в което щяхме да видим силата си. Надвечер беше. Двамата, от 20 души придружени, влязохме в хамбарите на мошията, като ни провади един българин от мошията – слуга. [...] Щом влязохме в хамбарите – в това място, дето щяхме да намерим легион от 1000 души – намерихме около 50. [...] Тамам още са разпитвахме, като изтропаха още 20 души, предводими пак от същия българин.

[...]

Стреснах са. Дотропаха още 25 души от Букурец. Показаха са само на вратата и ги заведоха, в другото плетено отделение...

Последното пристигане на 25 души ни разбуди и почнахме тихо, с половин глас да са разговаряме“ [Займов, Ст. 1999, с. 180–181].

Разглеждайки само този пасаж и сборувайки събиращите се в Петрушан участници е видно, че те са приблизително 140 души. Към тях трябва да бъдат добавени все още недошлите двама войводи, а също така и съпровождащите каруците с оръжие 6 или 8 души. Освен това, трябва да се добавят и споменатите в записките на А. Обретенов 4 души, оставени в помощ на капитана на лодката, с която ще преминат през Дунава. От тези сведения е видно, че твърдението за 124 души няма как да бъде вярно. Тук, по груби изчисления, става въпрос за 154–156 човека.

След този малък „екскурс“ в спомените на преките участници, може да пристъпим към „вторичните“ източници.

Какво казват за броя на четниците изпращачите им, като тук ще бъдат цитирани някои от тях. „Първостепенний войвода“ Панайот Хитов, който представя и най-ранния непълен списък на четниците в издадената му през 1873 г. книга „Моето пътуване по Стара планина и животопис на някои българи стари и нови войводи“, пише, че хората на Хаджи Димитър и Стефан Караджата са „150 момка“ [Хитов, П. 2003, с. 309] или „около 150 души“ [Хитов, П. 2003, с. 324–325]. Ангелаки Савич, е сред най-близките до войводите хора, помогнал при подготовката на четата и присъствал на изпращането им на острова, пише през 1872 г. на български и румънски за въоръжението и екипировката им като подчертава, че то е поне за 150 души и че четата е от „150 младежи“ [Ботев, Хр. 1950, с. 77; **Savic, Ang.** 1871, р. 26; **Хрисимов, Н., С. Цветков** 2019, с. 135–136 и бел. 12]. Иван Кършовски – писарят на четата на Панайот Хитов от 1867 г., също е сред изпращачите. Той в нарочен спомен за този момент разказва как „180 човека бодро и весело и вървяха“ [Кършовски, И. 1978; ДА – Велико Търново, ф. 53К, оп. 1, а.е. 8, л. 1]. Иван Цанков, единственият върнат от войводите четник заради здравословното му състояние, в писмо до П. Кисимов пише: „...нашите отбор юнаци ..., които станаха на брой 150 души“ [Йонков, Хр. 1968; **Оманова, Р.** 2012, с. 133]. Иван Касабов в спомените си около подготовката на четата отбелязва, че Хаджи Димитър му показва списък от 160–170 души, като някои от тях казали на войводата, че сами ще си набавят оръжие и униформи [Оманова, Р. 2012, с. 136].

Румънските официални лица и преса. Веднага след преминаването на обединената чета, министърът на вътрешните работи на Румъния е уведомен, че на „07/19.07... близо до Петрушан, Дунав е бил преминал от 150 лица“ [Велики, К. 1982, с. 106]. Според съобщение във вестник „Мониторул“ от 19/31 юли 1868 г., което по-късно е препечатано от повечето вестници, правителството признава, че 150 души са преминали Дунав при Петрушан [Велики, К. 1982, с. 114–115]. Префектът на Влашка в допълнение на Рапорт № 11328 от 09/21 юли 1868 г. изпраща в прокуратурата декларации и показания на Христос Николау и Георги Ангелович за преминаването на четата, където се говори за „приблизително 150 четници“ [Чакир, Н. 1991, с. 277, 281]⁵. Веднага след

⁵ Тук е мястото да се обърне внимание и на друго обръщение на префекта на Влашка – № 9005 от 14/26 юли 1868 г. – до местния прокурор. То предава съобщеното от политическия директор в Русчук, че какъвто, с който четата е преминала реката, принадлежи на капитан Василе от Гюргево и че „заедно с него и други два каика са подпомогнали българите“ [Чакир, Н. 1991, с. 277].

Пряко във връзка с разглежданата тема и въобще с начина на преминаване на четата стои споменатото сведение. Описанието за каик е „малка до средна дървена лодка“ [Каик..., pass], като изображенията на такива плавателни съдове, които са ни достъпни, по никакъв начин не предполагат възможност за събиране в трюма им 124–128 или както авторите предполагат повече хора, освен ако те не биха били натъпкани там в буквалния смисъл „като в консерва“, но и в този случай остава съмнението. Че не са били натъпкани по подобен начин, говори сведението, че по време на престоя си в трюма един от четниците прострелва крака си при неправилно боравене с оръжието

изразеното недоволство от турския външен министър Фуад паша, изпратено с телеграма лично до княз Карол на 9/21 юли 1868 г., румънското правителство обнародва изключително подробно официално комюнике, в което се споменава, че „се събрали всичко сто и петдесет българи в Петрушан“ [Капитанов, Хр. 1969, с. 88]. На 5 декември 1868 г. в официалния държавен вестник на Румъния „Мониторул“ е поместено изказване на министър-председателя Йон Братиану, където в реч пред Камарата той заявява, че в Петрушан „са се съсредоточили 150 души..., и че минали на отсрещния бряг“ [Капитанов, Хр. 1969, с. 91]. Това число циркулира и във всички останали румънски вестници от времето на събитията [вж. Капитанов, Хр. 1969, с. 85–105].

Ще обърнем внимание и на съвременници, за които няма сведения да имат пряко отношение към подготовката на четата, но са свързани с революционните среди. Сред тях е еленският учител и член на местния революционен комитет Стоян Робовски. В недатирана записка, публикувана от Николай Жечев, той споменава за „двама български войводи Хаджи Димитър от Сливен и многоезичний Стефан от Тулча с 133 души война⁶ българска...“ [Жечев, Н, 1968, с. 143].

Историците, стоящи хронологически най-близо до събитията, дават следния брой на четниците: Иречек – 160 [Иречек, К. 1978, с. 590]; Васил Берон – 140 [Берон, В. 2004, с. 186].

На следващо място интерес представляват сведенията на чуждестранните консули и донесенията на официалните турски служители непосредствено след десанта на четата до последната ѝ битка на Бузлуджа.

Тези две групи източници заслужават особено внимание, тъй като изнасят както „вътрешна“ информация, така и предназначена за дипломатически представители и за разпространение по света, но заедно с това показваща и позицията на чуждите консули по проблема. За по-голяма яснота, тези донесения ще бъдат представени в съкратен вид и в хронологическа последователност в частта си, отнасяща се до броя на участниците.

На другия ден след преминаването – 7/19 юли 1868 г., френският консул в Русе Шефер изпраща донесение до Париж за разговора си с валията относно събитията. Там той говори за „приблизително 300 души“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 111, № 42].

На същия ден управителят на Дунавския вилает Сабри паша изпраща телеграма до Високата порта, докладвайки за събитието. Там той съобщава за „25–30 души четници“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 112, № 43].

[вж. Заимов, С. 1999, с. 189; Македонски, Хр. 1896, с. 50]. При появата на споменатото сведение възможността за разбиране на начина как е станало преминаването на реката става много по-ясен, а още повече в контекста на споменаването на няколко лодки и в спомените на А. Обретенов и Хр. Македонски.

⁶ Вероятно е сгрешено и трябва да се има предвид „войска“.

На този ден Шефер изпраща и втора телеграма, в която заявява, че по думите на сержанта, който е преследвал четата, „според него изглеждаше, че наброявала около 25 човека, но впоследствие се разбрало, че е от 50 до 60 души“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 114, № 44].

Отново Шефер, този път на 9/21 юли 1868 г., изпраща телеграма до Париж, в която съобщава, че става дума за „чета с известен вече наличен състав от 98 души“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 122, № 54].

Австро-унгарският консул в Цариград Прокеш-Остен, позовавайки се на френските донесения от 7/19 юли (вж. по-горе донесението на Шефер), на 9/21 юли споменава за 300 души [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 130, № 58].

В донесение до Високата порта от 10/22 юли 1868 г. Сабри паша докладва: „установява се същевременно, че числото на четниците възлиза на 98, а заедно с офицерите им – на повече от 100“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 134, № 60].

Италианският консул Ди Донато в телеграма от 10/22 юли 1868 г., учудвайки се на смелостта и уменията на четниците, казва: „от около 80 души, само 12 били убити и само един заловен ранен“, и заедно с това той споменава за неуредици и паника сред турската редовна армия [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 136, 138, № 63].

Цитирайки донесението на Шефер, английският консул Далиел на 10/22 юли, говори за 98 души [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 141, № 65].

В свой доклад от 13/25 юли до посланик Юбел в Цариград консултът Калиш пише: „по изявление на заловените въстаниците наброявали 98 души и 5 водачи“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 150, № 74].

Руският консул във Видин Кира-Динджан до граф Игнатиев в Цариград пише за това, че „преди 6 дни, 98 млади българи под командването на известния Филип Тотю преминали Дунава и водят героични боеве“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 153, № 77].

На 14/26 юли Сабри паша праща официално донесение до Али паша в Цариград, в което говори „за залавянето на около 70–80 души разбойници и за бягството на останалите 40 души начело със своя водител Димитър“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 158, № 80], т.е. приблизително 120 души.

На 17/29 юли английският консул в Русе Далиел в официално донесение до външния министър лорд Стенли заявява: „От показанията на пленниците е сигурно, че освен 98 редовни членове с четата е имало около 12 души, описани от тях като „офицери“. И продължава: „...турците съобщават, че броят на избягалите в гората е 20 или 30 души, но той вероятно е 50 или 60“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, 1988, с. 178, № 97].

Според доклад на австрийския консул в Букурещ Й. Валдхарт от 21 юли/2 август кметът на Букурещ и префектът на Гюргево са българи и напълно умиш-

лено не предотвратяват преминаването на 150 души българи [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 195–196, № 110].

В доклад от 21 юли/2 август 1868 г. на Кира-Динджан до граф Игнатиев се съобщава: „...Завърналият се от провинцията Азис паша ни съобщи, че в отряда на българските бунтовници имало 124 души и ги е командвал не Тотю, а някой си Хаджи Димитър“ [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 195, № 109].

На 23 юли/4 август от Търново Мидхат паша изпраща до Али паша в Цариград доклад с подробни сведения за състава, организацията, подготовката и бойния път на четата, който заявява: „В завързалите се четири сражения голяма част от четниците са убити, 14 души заловени живи, а останалите около 40 души с Хаджи Димитър избягали към Габровския балкан“ [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 198, № 112]. По-нататък той продължава: „Намиралите се под командата на сливненеца Хаджи Димитър и тулчанина Стефан 124 души били родом от тукашния край“ [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 198, № 112]. Обяснявайки съдбата на отделните четници, той съобщава: „...четниците били обградени в Караисенските лозя... И при пристигане от околността на запасни войници 3 от четниците били убити и 2 заловени живи. Оттук четата отишла в корията на с. Батак. На това място благодарение на пристигналата войска, от четниците били убити още 6 души... При с. Павликяни те дали 14 души убити и 3 заловени ранени. След това се приютили в Плуженската гора, където завързалото се сражение траело дълго време. С убитите в местността Добромирка, Дибалдер и Чилмандра, числото на убитите четници възлиза на 44 души, от които 9 са заловени живи в тия места, 4 – в Севлиевско, 2 – в Габровско, и 2 – в Шипка. Най-после 34 четници са изстребени на Бузлуджа. От горните сведения става ясно, че от въпросната чета 101 души са убити и 22 – хванати живи ранени“ [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 199–200, № 112].

На 23 юли/4 август Далиел докладва на лорд Стенли: „Остатъкът от четата, която премина близо до Свищов, бил обкръжен, когато се опитвал да премине през Шипченския проход...

Сражението, за което Сабри паша ме информира, е продължило три часа и в него, и по мое мнение, останалите 33 са убити. Турските власти са на мнение, че нито един от преминалите не се е спасил...

Ще ви пиша по-пълно, след като имам възможност да разговарям с Мидхат паша, който днес се връща от вътрешността на страната“ [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 202–203, № 113].

В донесение от 27 юли/8 август 1868 г. консул Шефер пише до Париж следното: „Сега е възможно да се възстанови първоначалния състав на четата на Димитър. Тя включвала 124 души, от които:

101 – убити на полесражението;

18 – екзекутирани, от тях: 6 в Русе, 5 в Търново, 1 в Свищов, 1 в Сливен, 1 в Габрово, 1 в Котел, 1 в Стара Загора;

3 – осъдени на каторга; 1 – тежко ранен затворник (Стефан от Тулча), 1 избягал (Стефан от Калофер, бивш слуга на Мидхат паша)“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 208, № 117].

На следващия ден Шефер пише следното: „Полезно е да се отбележи, господин маркиз, че чета от 124 души успя да се задържи 12 дни в България, въпреки понесените загуби и въздържането на християнското население...“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 209, № 118].

Италианският консул ди Донато в своя рапорт от 28 юли/9 август съобщава също за 124 души [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 211, № 119].

На 1/13 август Далиел докладва следното: „След окончателното поражение на 30 миналия месец, в Шипченския проход бе даден повод за безпокойство от две малки групи от седем или осем души, всяка от които беше посрещната от заплата на юг от Стара планина и след като влезли в схватка, в която двама били убити и един взет в плен, избягали в планината.

Като се качил на кораба на 13 т.м., Мидхат паша получил сведения, че били заловени 10 пленника...“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 216, № 123].

На 4/16 август в К. Едер в доклад до Ф. Бойст във Виена отбелязва, че четата е наброявала 125 души [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 223, № 128].

Вече завърнал се в Цариград, Мидхат паша докладва пред Високата порта. Този негов доклад е с дата 5/17 август. Там заявява: „От представените до сега рапорти се вижда как е унищожена четата... И в която са участвали повече от 100 души четници. След унищожението на въпросната чета следваше настъпи пълно спокойствие в балканската област. Не минаха обаче 3–4 дни и в местността Хаинбоаз...са се появили 12 души въоръжени четници. Преследвани, двама от тях са убити и двама заловени живи. Останалите..., са успели да забегнат в Балкана. В околността на Търново четниците са пак нападнати. В това нападение 1 от тях е убит, девет – хванати от Търново в Русе. И тъй след унищожаването на въпросните четници Балканът остана без нито един четник“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 224–225, № 129].

На 6/18 август консул Л. Вискович от Тулча докладва на Г. Йостерайхер в Галац, че четата се състои от 125 души [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 233, № 131].

В доклад на К. Едер от Букурещ до външния министър на Австро-Унгария Ф. Бойст от 12/24 август се посочва – четата наброявала между 120 и 150 човека [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 241, № 137].

В доклада на А. Шефер от 17/29 август до френския външен министър Л. Мустие се заявява: „Тези факти дават основание да се смята, че четата

на Димитър е наброявала 150 и дори 180 души, както излиза от сведенията, дадени от самите българи“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 257, № 145].

От този момент нататък постепенно интересът към четата намалява и по тази причина броят на участниците в нея не е дискутиран.

Сега ще се обърнем към официозната турска преса в лицето на вестник „Дунав“, за да проследим как в него се представя броят на четниците. На 10/22 юли 1868 г., в началото на първа страница на вестника се съобщава, че четата се състои от 98 души [Дунав, бр. 292, 10/22 юли 1868]. В следващия брой от 14/26 юли информацията е коригирана и е посочено, че в началото са знаели за 98 души, а сега вече „според изповеданието [признанието] на уловените живи, сега вече знаят, че са 124 души“ [Дунав, бр. 293, 14/26 юли 1868]. Според написаното на 17/29 юли „казанлъклията Стефан“ при разпита си заявил, че са били 120 души [Дунав, бр. 294, 17/29 юли 1868]. На 21 юли/01 август се съобщава: „Тия разбойници, на число повече от 120 души“. И заедно с това, позовавайки се на дописка от Русчук с дата 10 юли, се твърди, че общият брой на четата е бил „повече от 150 души“ [Дунав, бр. 295, 21 юли/1 авг. 1868]. На 11/23 август на два пъти се споменава за числеността на четата, като първия път тя е определена на „около 124 души“, а втория път – „всичките тия 124 разбойници“. В същия брой се появява и сведение, че са заловени станалите известни по-късно четници като „групата на 14-те“ [Дунав, бр. 301, 14/26 авг. 1868].

В броя си от 14/26 август в. „Дунав“ препечатва статия от румънския „Романул“, в която се твърди, че четниците са били 150 души. Оспорвайки твърдението на румънския вестник, официозът на Дунавския вилает излиза с твърдението, че най-вероятно да са 150 души, а на тях да са им известни само 124 души, то останалите 26 човека са се върнали обратно във Влашко. На няколко пъти в този брой се настоява, че преминалите четници са 124 [Дунав, бр. 302, 14/26 авг. 1868].

На 28 август/9 септември вестникът, отговаряйки на твърдението на сръбския в. „Застава“, че в Балкана са излезли от различни места 1600 души, отново настоява, че четата наброява 124 души [Дунав, бр. 306, 28 авг./9 септ. 1868].

Ще се опитаме да обобщим информацията от различните категории източници. От представеното прави впечатление, че няма никаква яснота по отношение на това какво точно се случва в Дунавския вилает през юли 1868 г. както сред централните власти, така и, още по-малко, сред чуждестранните представители. Най-точно ситуацията е характеризирана от мотото на статията – думи на австрийския консул в Русе от това време Шефер [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 207, № 117].

Данните от изпращачите и съвременниците на четата по никакъв начин не говорят за група от 120 и няколко човека. Навсякъде, говорейки за нея, става дума за формация между 150 и 180 души. Никой даже и не намеква, че четата се състои от станалите известни по-късно между 124 и 128 души. Статутът

на някои от изпращачите и съвременниците предполага много по-високо ниво на осведоменост от това на обикновените участници в четата. В случая имаме предвид „първостепенный войвода“ Панайот Хитов, както и неговата дясна ръка – Иван Кършовски, независимо от известното разминаване в посочените от тях числа. За въоръжение и екипировка на повече от 150 души говори и един от най-близките на войводите участник при подготовката на четата, който по-късно ще бъде арестуван за това – Ангелаки Савич. Това число е известно и на представителите на ТЦБК. Затова, че четата се състои от повече от общо-приетия навсякъде брой, негласно говори цитираният пасаж от спомените на Ангел Обретенов.

Съсредоточавайки се върху официалните данни, излизащи от турската военна и гражданска администрация, поднасяни и разпространявани пред чуждите консули в империята, можем да доловим някои тенденции. Разглеждайки в последователност официалните турски донесения и последвалите ги такива на консулите, се забелязва промяната в официално обявявания брой участници в четата. За по-голяма прегледност и за яснота на ситуацията се налага част от представената официална османска и консулска информация да се повтори, като заедно с това ще бъде синхронизирана и с тази, представяна и разпространявана от официоза на Дунавския вилает – вестник „Дунав“. По този начин ще се добие пълна представа за случващото се и информацията за броя на четниците.

Веднага след преминаването на четата, вилаетският управител Сабри паша, известявайки за това Високата порта, говори за „25–30 души четници“. Имайки опита от предишната година и това, че двете тогавашни чети са с приблизително такъв числен състав, той, явно, смята, че и тази е толкова голяма. В същия ден френският консул Шефер докладва, че четата „наброявала около 25 души“, но заедно с това вече има информация, че тя не е толкова малка и е „от 50 до 60 души“. Два дни по-късно, отново Шефер заявява, че това е „чета с известен наличен състав от 98 души“. Явно, този брой четници е официално оповестен от османските власти, тъй като на следващия ден (10/22 юли) в „Дунав“ излиза със статия, в която съобщава, че четата се състои именно от 98 души. Същия ден Сабри паша изпраща телеграма до Цариград, където пише, „че числото на четниците възлиза на 98, а заедно с офицерите им – на повече от 100“. В случая е добре видна синхронността на тези три твърдения. Както се вижда от цитираното по-горе към 13/25 юли австрийският и руският посланици все още се придържат към тези данни. При изчисляване броя на четниците, съобщен от Сабри паша в официалното му донесение от 14/26 юли, се вижда, че те са приблизително 120 души. Специално внимание заслужава и написаното във в. „Дунав“ на същия ден – че според данни, получени от самите четници, броят им е 124. Именно на този ден – 14/26 юли – за първи път влиза в обращение станалият христоматиен брой от 124 участници в обединената чета! На 17/29 юли най-приближеният до османската власт консул – английският Далиел, все още се придържа към обявения по-рано брой участници – 98, плюс „12 души, опи-

сани от тях като „офицери“. На този ден, пак според в. „Дунав“, отново позовавайки се на показания на участник в четата, е посочено, че тя е от 120 души. На 21 юли/02 август руският консул във Видин Кира-Динджан докладва на граф Игнатиев, че Азис паша му е съобщил, че четата се състои от 124 души. В същия ден в. „Дунав“ пише, че тя е от „повече от 120 души“, като заедно с това според споменатата дописка от Русе вероятно е „повече от 150 души“.

На 23 юли/4 август Мидхат паша от Търново изпраща подробен доклад до Али паша, като описва броя на убитите, заловените живи и след това осъдени четници. В този доклад посочва водачите на четата и че тя наброява 124 души. Продължавайки по-нататък, той обобщава, че от нея 101 души са убити и 22 са хванати живи, ранени. Това е официалният доклад пред Високата порта – отчет за свършената работа от страна на Мидхат паша. В него той обявява категорично броя на участниците в четата, както и съдбата им. Но ще обърнем внимание, че и в този случай представените от него изчисления не са верни – 101 убити и 22 заловени правят 123, което в никакъв случай не е 124 души.

На 27 юли/7 август консул Шефер повтаря бройката от 124 души, като указва съдбата на четниците – убити и пленени, но вече говори и за един избягал – Стефан от Калофер, слуга на Мидхат паша. По този начин четата става със 124 души. Вероятно френският консул е научил за последния избягал и подробностите около него (кой е той и чий слуга е бил) от самия Мидхат паша. На другия ден Шефер и Ди Донато вече единодушно говорят за 124 души. Но... на 1/13 август консулт Далиел пише за окончателния разгром на четата и как Мидхат паша, качвайки се на кораба във Варна за Цариград, получава сведение за заловени още 10 четници.

Вече в Цариград Мидхат паша докладва за събитията, случили се в Дунавския вилает. Той пише, че в четата са „участвали повече от 100 души четници“, но след унищожаването ѝ са пленени нови 12 души от нея. При този отчет Мидхат паша нарочно избягва предишната категоричност за броя на участниците, тъй като иначе създаденият вече мит за това колко са те, би бил разрушен. Съобщените по-рано данни за убити и пленени заедно с единия избягал са общо 124 души, но като се прибавят към тях новите 12, вече създадената предварително „аритметика“ е изцяло невярна. Именно по тази причина Мидхат паша използва „разтегливото“ понятие „повече от 100 души“.

От този момент нататък в обращение сред официалните власти, чуждите представители и пресата е формулата „124 (125) души“. Неслучайно в. „Дунав“ (бр. 302 от 14/26 август и бр. 306 от 28 август/9 септември) ревностно оспорва твърденията, че четата се състои от повече от 124 души, като твърдо настоява, че именно това е вярната бройка и се обяснява по всевъзможни начини, че участниците в нея няма как да са повече.

При описаната неяснота от страна на властите колко всъщност е голяма четата и на база пораженията, които нанася тя на редовните войскове части, изпращани срещу нея, тя явно е по-голяма от миналогодишните (въпреки очакванията). При тази ситуация, за да се покаже доколко добре си върши работата

властта, след първоначалното стъписване, е въведено в оборот числото 124 четници. То изглежда достатъчно голямо, но заедно с това и съвсем „точно“, т.е. от гледна точка на властта пред обикновеното население нещата да изглеждат приблизително по този начин: „Знаят ги точно колко са и какви са, а като ги знаят и бързо се справят с тях“. За отбелязване е специално фактът, че на 14/26 юли 1868 г. за първи път влиза в обращение формулата, че четата се състои от 124 души – твърдение, което централните власти (а именно Мидхат паша) и официозната преса отстояват отгук нататък.

Представената в случая ситуация силно прилича на тази, констатирана от нас при изследването за въоръжението на четата, когато, за да се „докаже“ смъртта на Хаджи Димитър, една от револверните саби, принадлежаща на арсенала на четата, е представена като негова и е показвана пред гражданството на Сливен [Хрисимов, Н., С. Цветков 2019, с. 145]. За пореден път виждаме как пропагандната машина на Мидхат паша влиза в действие. Пунктовете, по които я засичаме, са добре видни. На първо място, това е недопускане възможността българите да притежават и да влязат на собствена територия с голямо бойно подразделение. Именно по тази причина се въвежда формулата „124 души“. Както бе посочено, от една страна, тази бройка изглежда изключително конкретна, по-голяма от броя на четите от миналата година, но и по-малка от действителния ѝ брой. При създадената ситуация, добре описана от консула Шефер, Мидхат паша се възползва с пълна сила от средствата на пропагандата. Следвайки дефинирания по-късно принцип „Една лъжа, повторена сто пъти, става истина“, създадената на 14/26 юли 1868 г. формула „124 души“ е повторена по различни начини и в различен контекст многократно за по-малко от два месеца и става основата за по-нататъшния, влязъл в научно обращение и придобил широка популярност брой на участниците в четата. Когато е видно, че създадената формула не работи (например официалния доклад на Мидхат паша пред Високата порта), тя се предефинира в по-неутрален вид, който заедно с това я прави още по-действена⁷.

⁷ Твърде вероятно е именно това да е причината за по-леките присъди (основно доживотно заточение и дори 15 години заточение), издадени на оцелелите и изправени пред съда от групата на 14-те, към която се числи и Ангел Обретенов. Заловени са след заминаването на Мидхат паша за Цариград, който няма как да председателства съда, а и освен това вече се е справил и със „124-те души“. Те, така или иначе, са в повече от обявените и могат да получат и по-леки присъди. Намесата на Баба Тонка за спасяването живота на Ангел би могла да бъде дотолкова, че той да не попадне сред осъдените на смърт, защото, предвид безпощадното отношение към по-рано осъдените, не може да няма и такива. Предвид факта, че официалният доклад на пашата със специални правомощия е вече връчен на Високата порта, можем да разберем защо е това снизходително отношение към тези востаници и съответно защо не са обесени като всички заловени по-рано. Османската пропагандна машина в лицето на Мидхат паша си е свършила работата. Пред целия свят е известно за края на четата и нейните „главатари“. Появата на въпросната група е в повече от предварително заявения брой четници, участвали в четата и по тази причина могат да бъдат обявени дори и за

След представената дотук хипотеза на база съществуващите документи, че четата се състои от много повече от 124 души, ще се опитаме към списъка на четниците да добавим и други, на които не е обръщано внимание или участието им е обявявано за „съмнително“ по различни причини.

В началото ще се спрем на още един факт, подкрепящ защитаваната теза, а той е, че оцелелите живи от четата са много повече от посочваните обичайно и ненадвишаващи по брой 10 (виж приложената таблица). Същото за някои от тях може да бъде проследено и по част от публикуваните по-рано списъци. В допълнение към официално известните останали живи могат да бъдат добавени и още.

Един оцелял, неспоменат по име котленец, участник в четата се появява през есента на 1868 г. при Васил Берон в Болград и му разказва премеждията си. Той е сред оцелелите след битката на Бузлуджа, като „*успял да избягне с малко някои свои другари*“ [Берон, В. 2004, с. 191]. Участниците в четата от Котел са група от 6 човека. Съдбата на повечето от тях е известна – обесени в родния си град или убити в хода на сраженията. Ненапълно ясна е съдбата на двамата братя Сивкови [Вж. напр. Тонев, В. 2018, с. 241]. Напълно възможно е един от тях да е и разказалият за събитията на Васил Берон през есента на същата година (по тази причина единият от братята в таблицата приложение е отбелязан като останал жив след сраженията, а изборът ни това да бъде Райчо Сивков е случаен, тъй като липсват сведения за съдбата и на двамата). Допълнително внимание заслужава и разказаното от този котленец, че не се е спасил сам, а със свои другари. Човек от Котел няма в групата на Хр. Македонски, т.е. в случая става дума за друга група спасили се четници по време на битката на Бузлуджа!

Специално внимание заслужава една личност, традиционно невключвана в списъците на участниците в четата (с изключение на този на В. Василев) – това е виновникът за многото жертви в битката при Канлъдере и съответно пленяването на Караджата – Мавро Казанлъчанина. И Ангел Обретенов, и Марин Нейков без никакво съмнение го назовават като причинител на тези събития, тъй като при разделянето на четата на отделения за отстъпление, той е определен за водач на прикриващата група, съставена от 14 души – сливналии. За такава група не споменава само Христо Македонски. Въпросният Мавро е добре известна личност в хайдушките среди. Какво знаем за него? На Мавро специално място отделя Панайот Хитов в книгата си „Моето пътуване из Стара планина“. Той е четник в четата на Стоян Люцканов (шурей на Хитов) през 1865 г. заедно Хаджи Димитър и Димитър Общи. Двамата с Общи убиват войводата [Хитов, П. 1934, с. 66]. И Марин Нейков, и Ангел Обретенов няма как да знаят за „подвижите“ му отпреди и единствен „повод“ за познанството

„заблудили се“. Империята е умиротворена! Явно подобна е и съдбата на някои други участници в четата, невлезли в официалните ѝ списъци [за това вж. Димитров-Рудар, 2001, с. 32].

им с него е съвместното им участие в четата. За отбелязване е, че спомените на двамата в почти всички водещи пунктове съвпадат, т.е. този епизод няма как да е измислен от тях. Друг е въпросът при такава „богата“ биография защо Мавро е взет в четата от войводите и още повече как му е гласувано доверие именно той да води тази група? Вероятните причини за невключването му в повечето списъци изглежда ясна – предателите не са нужни никому!

По сведение на в. „Дунав“ пред съда в Русе Пенчо Стойнов (Станев) от Търново заявява, че в четата е бил и брат му, който е убит [Дунав, бр. 294, 17 юли 1868; Димитров-Рудар, П. 2001, с. 44], но неговото присъствие не е отчетено в нито един от списъците на четниците. Те няма как да бъдат объркани с братята Кънчеви, които също са от Търново, като единият е убит, а другият – осъден на вечно заточение.

В сборника с документи „Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (чуждестранни документи)“ 1988 г., на стр. 187 е поместена една от двете известни снимки на Петър Обретенов⁸. На нея той е заедно с Дончо Кафеджията. Дватамата са с униформи на легисти от Втората българска легия. Вероятно за Дончо Кафеджията става дума в доклад на австрийския консул Драгорич от 9/21 юли 1868 г., където той е споменат като „някой си Танасаки, бивш кафеджия в Русе“ [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1988, с. 129, № 56]. Обикновено Дончо Кафеджията е отъждествяван с Дончо Стоянов Загоров – най-близкия приятел на Ангел Обретенов от четата [Димитров-Рудар, П. 2001, с. 40–41]. Идентификацията на единия с другия е невъзможна по следните причини: Дончо Загоров, според записките на Ангел Обретенов, преди влизането си в четата е бил почти през цялото време с него в Русе или Тулча. Дончо Кафеджията ни е познат само от коментирания общ портрет, направен в Белград през втората половина на 1867 – не по-късно от март 1868 г. (времето на съществуване на Втората българска легия). Затова красноречиво говорят униформите на легисти, с които са облечени двамата. За участието на Петър Обретенов в легията Ангел научава по време на престоя си като помощник на баща им в дюкяна в Тулча, където тогава е и Дончо Загоров [Зимов, Ст. 1999, с. 168], т.е. идентификацията на Дончо Кафеджията с него е невъзможна, а участието на Кафеджията в четата, заради споменаването му в доклада на Драгорич, е несъмнено.

Димитър Сирака е един от участниците в четата, смятани от някои автори за „съмнителни“ [Димитров-Рудар, П. 2001, с. 41]. Той е един от четниците, за чието участие най-малко бихме могли да се съмняваме. База за твърдостта на позицията ни са спомените на Никола Обретенов. Там той посочва Димитър Сирака сред най-близките приятели на брат си Ангел [Обретенов, Н. 1983, с. 96]. За съдбата му Ангел Обретенов разказва в едно свое писмо от Сен Жан д’Акр с дата 22 септември 1874 г., според което при последното им

⁸ Другата е известният групов портрет на легисти, на който Васил Левски е сниман седнал на първия ред.

виждане (неуточнено къде по време на бойния път на четата) той е все още жив⁹ [Бакърджиева, Т. 2008, с. 108]. И както отбелязва по този повод Петър Димитров-Рудар, името на Димитър Сирака трябва да бъде вписано сред участниците в четата без добавката „несигурен“ [Димитров-Рудар, П. 2001, с. 41].

В доклад на консул М. Калиш от 13/25 юли се описва ситуацията след битката при Канлъдере и пленяването на Стефан Караджата. Споменава се за 60 убити и 7 пленени четници. Сред убитите се говори за един сърбин – Маринович [Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. 1988, с. 150, № 74]. Такова име, и още повече – чужденец, не ни е известно да има в публикуваните досега списъци. По никакъв начин присъствието на чужденци в четата не може и не трябва да ни озадачава и да ни изглежда като екзотика, а е напълно резонно за това време. В случая трябва да се вземе под внимание, че част от участниците в четата идват от легията в Белград, където в по-късен етап от съществуването ѝ са включени немалко сърби, хървати и други „южни славяни“ (по разбиранията на сръбската страна). Освен това е важно да се отбележи, че в четата на Филип Тотю от 1867 г. участват двама чужденци – един сърбин и един черногорец, съответно Милан Лапчевич от Крушевац и Иван (Йово) Петрович Черногорец [Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969, с. 86–88]. Още по-ярък пример е сърбинът Цвятко Павлович – най-близкият съратник на Никола Войводов, загинали заедно на парахода „Германия“ година по-рано [Поборник-опълченец, 1898, кн. 7–8–9, с. 20–22]. При тази ситуация присъствието на сърбин в четата не трябва да се приема като „неяснота“ в донесението на консул Калиш, а като нещо напълно вероятно. За откриване на името, а вероятно и много повече информация за този сърбин по произход участник в четата, изследователите на периода е нужно да обърнат допълнително внимание на чужденците, включили се във Втората българска легия, където най-вероятно ще се появи и той.

Сред несигурните участници в четата фигурира и името на Стойчо Мазлев от село Брястово, Ловешко. Според Стефан Великов и Никола Ферманджиев, той по-скоро е бил в четата на Филип Тотю от 1867 г., но не и в тази от 1868 г. [Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969, с. 89; Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1985а, с. 222 с неточно позоваване към с. 87 на предишната статия]. Въпреки че в списъка на четата на Филип Тотю такова име не се споменава, те го включват в него [Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969, с. 89, № 17]. Основание за това е наличието на такова име в списъка на Филип Симидов, поместен в „Поборник-опълченец“ [Поборник-опълченец, 1899, кн. 12, с. 7, № 35] и споменаването на Стойчо като изчезнал по време на битката при „Пустията“ [Симидов, Ф. 1972, с. 281]. Допълнително обръкване се появява от обстоятелството, констатирано от Ст. Великов и Н. Ферманджиев, че в ръкописа на книгата „Прочутият Филип Тотю Войвода“ Стойчо е посочен от Ф. Симидов като произхождащ от с. Брястово, Ловешко [Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969, с. 89, бел. 79], а официалните власти в лицето на в. „Дунав“ [Дунав, бр.

⁹ Възможно е той да е сред загиналите в последната битка на Бузлуджа?!

178, 28 май/9 юни 1867¹⁰; бр. 181, 7/19 юни 1867¹¹] и Бачо Киро в спомените си [Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969, с. 89–90] говорят за това, че той е от с. Върбовка – селото, край което се случва и прочутата битка в гората „Пустията“. В този случай не става ясно защо в ръкописа на Ф. Симидов Стойчо е записан като произхождащ от с. Брястово, Ловешко. Причината за това е вероятно смесването от него на двама души с едно и също собствено име – Стойчо, участници в четите от 1867–1868 г. и обесени в Ловеч, в две последователни години. Наистина, объркващи са посочените съвпадения, но има и достатъчно отлики между двамата, а представянето им като едно и също лице дължим на Ф. Симидов. Ако трябваше да се отрича участието на хора с еднакви имена, произхождащи от едно и също населено място, то четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата би загубила част от състава си. Така, ако се следва посочената логика, част от четниците с най-често срещаните имена в нея – Димитър или Христо, трябва да бъдат обявени, че не са били част от нея. От това едва ли следва въпросният Стойчо да бъде „задраскан“ от списъка на четата?

При Стойчо Мазлев специално внимание заслужават краеведските изследвания, занимаващи се с периода и конкретно с него. В основополагащото за Късното възраждане на град Ловеч изследване на д-р Парашкев Стоянов „Град Ловеч като център на Българския централен революционен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков“, в предисторията на събитията от времето на Левски, отделя внимание и на четата от 1868 г. и пръв говори за Стойчо Иванов Мазлев от с. Брястово, позовавайки се на спомените на бившето заптие Али чауш. Той му разказал как Стойчо бил обесен на Табашкия площад през 1868 г. и за смелото му държание [Стоянов, П. 1901, с. 10]. Продължавайки изучаването на проблема с четниците на Хаджи Димитър и Стефан Караджата от Ловешко, местният изследовател Гено Иванов публикува кратко съобщение в том 4 на серията „Ловеч и Ловчанско“. Позовавайки се на по-ранно изследване на Хр. Джамбазов, Г. Иванов дава подробни сведения за Ст. Мазлев, според които той се откъсва от четата след първата битка при Сломерските (Караесенските) лозя и е заловен при село Орта-къой (Плевенско)¹². Бил съден в Търново и обесен в Ловеч [Иванов, Г. 1932, с. 64]. При тези подробни сведения за съдбата на Мазлев (за разлика от съдбата на много други „сигурни“ четници), едва ли трябва да се съмняваме в неговото участие в четата, а Табашкият площад за две последователни години да бъде място за екзекуция на двама Стойчовци, участници в националните ни борби, е явно стечение на обстоятелствата.

¹⁰ В този брой е написано, че „Върбовкалията Стойчо“ е ранен, а е забегнал във Влашко четири години по-рано.

¹¹ Там пише, че е решено, заедно с други двама четници да бъде обесен и „Стойчо в Ловеч“.

¹² Сегашното с. Аспарухово (обл. Плевен), отстоящо на около 10 км по права линия от с. Караисен.

Специално внимание заслужават опитите на старозагорския митрополит Методий Кусевич – председател на благотворителния комитет „Св. Йоан Милостивий“, да събере допълнителна информация за състава на четата. За целта той изпраща циркулярни писма до всички общини, от които му е известно, че има участници. Отговори получава от Казанлъшката, Старозагорската, Габровската, Дряновската, Ломската и Котленската общини. От техните отговори се вижда, че освен официално присъстващите в списъците на четата към този момент има и други, които не са вписани в нея и са живи към момента на провеждане на анкетата. Някои от тях дори споменават и турските си псевдоними, с които са били известни по време на „приключението“ [Димитров-Рудар, П. 2001, с. 31–35]. Тези псевдоними са традиция в хайдушкото движение и могат да се използват като допълнително доказателство за участието им в четата. Най-добър пример за използването на такъв турски псевдоним сред участниците е знаменосецът на четата на Хаджи Димитър, Димитър Николов (Заралията), известен в спомените на четниците и като Коджа Ибрахим [вж. Заимов, Ст. 1999, с. 165, 192, 197, 198 и др.], а такива могат да бъдат открити и в други чети от това време [вж. напр. Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969; Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 19856].

На последно място, но с него по никакъв начин не се изчерпва списъкът на участниците, ще обърнем внимание на още един неизвестен до миналата година четник. Той стана известен благодарение на открития му надгробен паметник. Това е Иван Костадинов от Сливен, явно оцелял след 1868 г. и починал през 1884 г. в с. Каменово, Разградско [Стоянов, И. 2019, с. 181–190].

Връщаме се обратно към броя на четниците, след като бяха въведени и някои нови имена, неприсъствали досега в списъците, или други бяха изчистени от „съмнителността“ им. От изнесените данни за участниците и простото им сборуване, а не на ниво държавна политика, показват че четата към 1/13 август 1868 г. се е състояла поне от 124 + 10 души. Към тях трябва да се добавят и въобще останалите неизвестни (или нарочно извън сметките на Мидхат паша), спасили се по време на битката на Бузлуджа група от 4 човека на Хр. Македонски, а също така и групата, в която е споменатият от В. Берон безименен котленец. Нарочно няма да добавим групата на отнесените тежко ранения войвода Хаджи Димитър, състояща се от 4 или 5 души, заедно с него. А към събраните, стоящи над „планувания“ от османските власти брой от 124 души, трябва да добавим и четиримата убити при лутанията на групата на 14-те.

Сборувайки добавените към този момент четници, техният брой става поне 143, без групата, изнесла войводата от бойното поле. Към тях без съмнение трябва да се добавят и останалите живи след „юлското приключение“, изгубили се или отклонили се от основното ядро на четата, какъвто е случаят с коментирания Стойчо Мазлев.

Дори по това време вече се знае за спасили се в Румъния четници. За една такава група пише консул А. Шефер в доклада си до Л. Мустие от 17/29

август. Там той освен всички текущи новини около четата и съдбата на местното население споменава, че четирима от нея са се спасили във Влашко, преплувайки Дунава при Свищов (дали сред тях е някой от братята Сивкови или се е спасил отделно!?) [**Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа...**, 1988, с. 257, № 145].

Заедно с всички тези четници, за чието участие в четата нямаме основания да се съмняваме, ще трябва да бъдат отбелязани и някои наистина мними. Добре известен е случаят с представящия се за знаменосец на четата Димитър Зараалията през 90-те години на XIX век. Той всъщност се оказва Димитър Стойчев Агликин. Илия Бобчев, при съставянето на своя списък на четата, твърдо застава зад мнението, че той не е участник, но въпреки това го включва [**Бобчев, И.** 1928, с. 115]. Неучастието му допълнително е аргументирано от Ст. Великов и Н. Ферманджиев [**Великов, Ст., Н. Ферманджиев.** 1985а, с. 221], а най-добре това е показано от П. Димитров-Рудар [**Димитров-Рудар, П.** 2001, с. 35–40].

Към групата на мнимите участници трябва да бъдат добавени поне още двама. В своето изключително полезно и пуктоално изследване „В търсене на истината (за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата)“ Петър Димитров-Рудар пише за още двама, неприсъстващи в списъците. Това са Димо Тодоров и Дончо Димитров. Такива, според него, се споменават сред подписаните писмото заточеници в крепостта Сен Жан д’Акр, поместено в бр. 35 от 1869 г. на в. „Дунавска зора“ [**Димитров-Рудар, П.** 2001, с. 43]. Такова писмо в посочения брой на вестника не се открива. То е поместено в предходния бр. 34 от 5 юни 1869 г. Въпросното писмо с дата на изпращане 1 май 1869 г. е подписано от: Иван Иванов (Пеев) от Казанлък, Христо Николов (Патрев) от Шипка, Ангел Тихов (Обретенов) от Русчук, Савва Кънчов от Търново, Кръстю Минков от Казанлък, Марин Николов (Нейков) от Свищов, Божил Димитров от Куманово, Тошо Тодоров (Симеонов) от (О)Ряхово и Динчо Димитров от Ескизата (Стара Загора) [**Дунавска зора**, № 34, 5 юни 1869, с. 132]. Както е видно, сред имената на подписаните писмото четници, такива липсват. По-важното в случая е, че техният брой е девет, а това потвърждава писаното от А. Обретенов, че заточените там са толкова [**Бакърджиева, Т.** 2008, с. 96, 107–108]¹³, а не седем, както често се тиражира. Седем (четници) те ще останат след смъртта на Иван Пеев и Божил Димитров¹⁴, а след бягството на Хр. Патрев – шест.

След всичко представено за числения състав на четата е нужно да бъдат направени някои обобщения за забелязващите се тенденции по отношение състава на четата.

¹³ В първото си запазено писмо с дата 8 юли 1873 г. Ангел Обретенов пише за 10 души заточеници [**Бакърджиева, Т.** 2008, с. 96], но в последващо писмо уточнява, че десетият е поп Димитър от с. Василовци, Ломска епархия [**Бакърджиева, Т.** 2008, с. 108].

¹⁴ За датата на смъртта на двамата вж. [**Бакърджиева, Т.** 2008, с. 212].

Отдавна е констатиран фактът, че в четата се включват българи от цялото национално землище. Освен тях, явно участие са взели и отделни представители на съседни народи, както при акциите през предишната 1867 г. Тенденции се забелязват по отношение на някои конкретни селища, от които има по-големи „рекрути“ от четници. Преди да бъдат посочени те, като основно място, откъдето идва най-голямата група четници, трябва да бъде отбелязана Втората българска легия. Във връзка с вербуването и набирането на четници подчертана роля играят родните места на войводите (Хаджи Димитър) или там, където те са живели по-дълго време (Караджата) – съответно Сливен и Тулча, фигуриращи в списъка съответно със 7 и 2¹⁵ участници. С групи от повече от трима четници се „записват“ поне няколко български града. Това са: Казанлък – 11 участници, Търново – 11, Стара Загора – 10, Русе – 8 (с Н. Красналиев и Димитър Сирака), Котел – 6, Габрово – 6, Куманово – 5, Шипка – 5, Копривщица – 4, Калофер – 4.

Забелязва се и друга тенденция – участието на двойки от братя в четата, като има поне шест такива. Най-известната сред тях са Петър и Ангел (Тихови) Обретенови. В сянката на войводата Хаджи Димитър остава неговият брат Тодор, който е касиер на обединената чета. Освен тях участват и две двойки братя от Търново – Кънчеви и Стайнови (Стайкови). В четата са и братя Сивкови от Котел, и Мартинови от Велес.

В Приложение 1. в табличен вид сме представили всички известни ни до момента имена на участници в обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджата. При представянето на четниците сме се водили преди всичко по последните публикувани списъци – тези на Зина Маркова, Веселин Василев, на парк-музей „Шипка-Бузлуджа“, на РИМ – Сливен и на Петър Чолов. Към тях сме добавили и известните ни от други източници, но невключени в тези списъци участници, като преди всичко изследването на Петър Димитров-Рудар. В началото на списъка са поставени двамата войводи, следвани от участниците в обединената чета. Тези, присъстващи в някой от „официалните“ списъци, са подредени по азбучен ред. Всички останали, неприсъстващи в тези списъци, не следват конкретен ред¹⁶. Добавена е и графа за прякорите, когато те са известни или се споменават от живите участници, защото те са до-

¹⁵ Към участниците от Тулча трябва да бъдат причислени и други, живели в града преди формирането на четата като Христо Дряновски, Петър и Ангел Обретенови, Дончо Загорев и др.

¹⁶ За пестене място в таблицата са използвани някои съкращения: ХрМ – Христо Македонски; ПДР – Петър Димитров-Рудар; СЙМ – Благотворителен комитет „Св. Йоан Милостивий“ с председател митрополит Методий Кусев; З. Ст. – Захарий Стоянов; ВБ – Васил Берон; ВТ – Велко Тонев; ЗМ – Зина Маркова; АО – Ангел Обретенов; НО – Никола Обретенов. Цифрите в графите, указващи участие на дадено лице според списъците на различните изследователи, бележат страницата, на която е съответното споменаване. Същото означават и цифрите след инициалите на отделни автори. Когато има съмнение за имената на някой от участниците, дадени са различните варианти, като са отделени помежду си с разделителна (наклонена) черта. Същото се отнася за

пълнителни идентификатори за някои личности, а за други – показват реално участие в четата. Отделна графа е предвидена за коментари къде има сведения за новодобавените участници. В последната графа са отбелязани останалите живи четници след последното сражение, тъй като техният брой допълнително потвърждава предложената тук гледна точка, че четата се е състояла от повече от 124, 125 или 128 души. Представени са имената на над 160 участници. Допълването им докрай е работа на бъдещи изследвания и изследователи.

При началото на тази серия публикации, посветени на четата от 1868 г., решихме, че всяка една от тях ще завършва с публикация на извори за събитията. Продължавайки тази традиция, ще акцентираме на два слабо познати документа за четата, хвърлящи допълнителна светлина върху числения ѝ състав. Първият е донесение на австрийския вицеконсул в Галац Кнапич от 28 юли 1868 г., невключено в сборника с документи за четата, издаден през 1988 г. (вж. **Приложение 2.**), но издадено още през 30-те години [**Ивић, А.** 1937, 6–8]. Там Кнапич буквално докладва, че четата се състои от 175 души, като се споменават и имената на войводите Стефан Караджа, Хаджи Димитър, Еремия Българов и Димитър Заралю (Зараалията). Независимо, че е далеч от събитията, явно този вицеконсул има изключително добра осведомителна мрежа в страната, като за това свидетелстват и другите му доклади. В случая не трябва да се забравя, че там е една от големите български колонии в Румъния [за това вж. **Жечев, Н.** 2007].

Другото свидетелство от епохата, на което искаме да обърнем внимание, е споменатата вече записка на еленския учител Стоян Попандреев Робовски (1834–1878), публикувана още през 1968 г. от Н. Жечев [**Жечев, Н.** 1968, с. 143]. Стоян Робовски е лице, добре познато както на изследователите на просветното дело, така и на революционните комитетски среди в района на Елена. Близък съратник е на Панайот Хитов. Според спомени на неговия ученик, а по-късно и помощник в училището – С. С. Бобчев, той предварително е знаел за преминаването на четите от 1867–1868 г. [**Кършовски, П., Бобчев, Н.** 1931, с. 235]. Според публикувания от Н. Жечев недатиран текст на цитираната записка, Робов пише, че Дунава са преминали 133 юнаци, начело с войводите Димитър от Сливен и Стефан от Тулча [**Жечев, Н.** 1968, с. 143; **НБКМ–БИА, П, А, 2883.** Ксерокопие на същия документ се съхранява в **ДА – В. Търново, ф. 54К, оп. 2, а.е. 35, л. 1–2**]. Запознавайки се с копие в **ДА–В. Търново, забелязахме, че на записката се вижда добре, че написаното от него число за брой на четниците не е 133, а 183, като 8 е ясно различимо в изписването си (ил. 1, 1а)¹⁷.**

колебанията относно родното им място. В скоби са дадени съвременните имена на някои селища.

¹⁷ В папката на тази архивна единица се съхранява и ръкописен текст след разчитане на записката, направен вероятно от някого от служителите на **ДА – Велико**

Обръщаме внимание на тези два документа от епохата, тъй като те единствени дават незакръглени числа за броя на участниците в четата, стоящи далеч от добре познатите 124–128, като заедно с това по стойност са близки едно до друго и вероятно отговарят на действителния членски състав на обединената чета, т.е. резонно е тя да се е състояла от между 179 и 183 души.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат / Archival sources and Periodicals

ДА – В. **Търново** – Държавен архив – Велико Търново, фонд 53К, 54К. [Dazhaven arhiv – Veliko Tarnovo, fond 53K, 54K]

Дунав, 29 май/9 юни 1867 [Dunav 29 may/9 yuni 1867]

Дунав, 7/19 юни 1867 [Dunav, 7/19 yuni 1867]

Дунав, бр. 292, 10/22 юли 1868 [Dunav, br. 292, 10/22 yuli 1868]

Дунав, бр. 293, 14/26 юли 1868 [Dunav, br. 293, 14/26 yuli 1868]

Дунав, бр. 294, 17/29 юли 1868 [Dunav, br. 294, 17/29 yuli 1868]

Дунав, бр. 295, 21 юли/1 август 1868 [Dunav, br. 295, 21 yuli/1 avgust 1868]

Дунав, бр. 301, 11/23 август 1868 [Dunav, br. 301, 11/23 avgust 1868]

Дунав, бр. 302, 14/26 август 1868 [Dunav, br. 302, 14/26 avgust 1868]

Дунав, бр. 306, 28 август/9 септември 1868 [Dunav, br. 306, 28 avgust/9 septemvri 1868]

Дунавска зора, бр. 34, 5 юни 1869 [Dunavska zora, br. 34, 5 uni 1869]

Поборник-опълченец, 1898, кн. 7–8–9. [Pobornik-opalchenets, 1898, kn. 7–8–9]

Поборник-опълченец, 1899, кн. 12. [Pobornik-opalchenets, 1899, kn. 7–8–9]

Публикации / Publications

Бакърджиева, Т. 2008 – Теодора Бакърджиева. Шепот от далечна Акия. Ангел Обретенов 1841 – 1894. Русе: Авангард принт, 2008. [Teodora Bakardzhieva. Shepot ot dalechna Akia. Angel Obretenov 1841 – 1894. Ruse: Avangard print, 2008.]

Берон, В. 2004 – Васил Берон. Археологически и исторически изследвания. Велико Търново: Абагар, 2004. [Vasil Beron. Arheologicheski i istoricheski izsledvania. Veliko Tarnovo: Abagar, 2004.]

Бобчев, И. 1928 – Илия Бобчев. По кървавите дири на славния подвиг 1868. София, 1928. [Iliya Bobchev. Po karvavite diri na slavnia podvig 1868. Sofia, 1928.]

Ботев, Хр. 1950. – Христо Ботев. Съчинения. Автентично издание. Т. I. София, 1950. (= Дума на българските емигранти. № 5. 5 август 1871. Подлистник: Българските вжстаници на 1868. подъ войводството на Хаджи Димитра и Стефана Караджа. (продължение)). [Hristo Botev. Sachinenia. Avtentichno izdanie. T. I. Sofia, 1950. (= Duma na balgarskite emigranti. № 5. 5 avgust 1871. Podlistnik: Balgarskiti vastanitsi na 1868. pod voyvodstvoto na Hadzhi Dimitra i Stefana Karadzha. (prodalzhenie)).]

Василев, В. 1988 – Веселин Василев. Още веднъж за участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 година (по случай 120-годишнината ѝ). – Военноисторически сборник, 4, 1988, 117–136. [Veselin Vasilev. Oshte vednazh za

Търново, където записаното число също е разчетено като 183, независимо от нашето виждане.

uchastnitsite v chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha prez 1868 godina (po sluchay 120-godishninata i). – Voennoistoricheski sbornik, 4, 1988, 117–136.]

Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1969 – Стефан Великов, Никола Ферманджиев. Филипототювата чета от 1867 г. – Исторически преглед, XXV, 6, 1969, 81–95. [Stefan Velikov, Nikola Fermandzhiev. Filiptotyuvata cheta ot 1867 g. – Istoricheski preglad, XXV, 6, 1969, 81–95.]

Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1985а – Стефан Великов, Никола Ферманджиев. Неточности и грешки в публикации за хайдушкото и четническото движение в България до Освобождението. – В: Никола Ферманджиев. Родолюбци. София: Издателство на Отечествения фронт, 1985, 216–256. [Stefan Velikov, Nikola Fermandzhiev. Netochnosti i greshki v publikatsii za haydushkoto i chetnicheskoto dvizhenie v Bulgaria do Osvobozhdenieto. – V: Nikola Fermandzhiev. Rodolyubtsi. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 1985, 216–256.]

Великов, Ст., Н. Ферманджиев. 1985б – Стефан Великов, Никола Ферманджиев. Панайот-Хитовата чета от 1867 г. Брой и състав. – В: Никола Ферманджиев. Родолюбци. София: Издателство на Отечествения фронт, 1985, 74–117. [Stefan Velikov, Nikola Fermandzhiev. Panayot-Hitovata cheta ot 1867 g. Broy i sastav. – V: Nikola Fermandzhiev. Rodolyubtsi. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 1985, 74–117.]

Димитров, Г. 1896 – Георги Димитров. Княжество България въ историческо, географическо и етнографическо отношение. Часть II. Пловдивъ, 1896. [Georgi Dimitrov. Knyazhestvo Bulgaria v istorichesko, geografichesko i etnografichesko otnoshenie. Chast II. Plovdiv, 1896.]

Димитров-Рудар, П. 2001 – Петър Димитров-Рудар. В търсене на истината (за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата). София: Издателство на БАН, 2001. [Petar Dimitrov-Rudar. V tarsene na istinata (za chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzhatata). Sofia: Izdatelstvo na BAN, 2001.]

Жечев, Н. 2007 – Николай Жечев, Българите в Галац през Възраждането. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007. [Zhechev, Nikolay. Balgarite v Galats prez Vazrazhdaneto. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2007.]

Жечев, Н. 1968 – Николай Жечев. Материали за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. – Известия на държавните архиви, 15, 1968, 139–174. [Nikolay Zhechev. Materiali za chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. – Izvestiya na darzhavnite arhivi, 15, 1968, 139–174.]

Займов, С. 1999 – Агликена поляна. – В: Стоян Займов. Записки от терсханата. Ръкописите проучили и подготвили Кл. Займова и К. Мирчева. София: Парадокс, 1999, 165–261. [Aglikena polyana. – V: Stoyan Zaimov. Zapiski ot tershanata. Rakopisite prouchili i podgotvili Kl. Zaimova i K. Mircheva. Sofia: Paradoks, 1999, 165–261.]

Иванов, Г. 1932 – Гено Иванов. Хаджи-Димитрови четници от Ловчанско. – Ловеч и Ловчанско. Кн. 4. 1932, 63–64. [Geno Ivanov. Hadzhi-Dimitrovi chetnitsi ot Lovchansko. – Lovech i Lovchansko. Kn. 4. 1932, 63–64.]

Ивић, А. 1937 – Алексе Ивић. Аустриски извештаји о бугарским револуционарима (1868–1875). – Сборник на БАН, кн. XXXI, клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ, 17, 1937, 1–15. [Alekse Ivić. Austriski izveštaji o bugarskim revolucionarima (1868–1875). – Sbornik na BAN, kn. XXXI, klon istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven, 17, 1937, 1–15.]

Йонков, Хр. 1968 – Христо Йонков. Неизвестен документ за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджата. – Отечествен фронт, № 7493, 17 август 1968.

[Hristo Yonkov. Neizvesten dokument za chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. – Otechestven front, № 7493, 17 avgust 1968.]

Капитанов, Хр. 1969 – Хр. Капитанов. Отзвукът в Румъния от преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. – Известия на Народна библиотека „Кирил и Методий“, т. IX (XV), 1969, 85–105. [Hr. Kapitanov. Otvukat v Rumania ot preminavaneto na chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. – Izvestia na Narodna biblioteka „Kiril i Metodiy“, t. IX (XV), 1969, 85–105.]

Кършовски, И. 1978 – Иван Кършовски. Весели ли сте юнаци! – Антени, № 29, 5 юли 1978. [Ivan Karshovski. Veseli li ste yunatsi! – Anteni, № 29, 5 yuli 1978.]

Кършовски, П., Бобчев, Н. 1931 – Стоянъ п. Андреевъ Робовски (1834–1878). – В: Еленски сборникъ. Описание на гр. Елена и Еленско. София, 1931, 231–236. [Stoyan p. Andreev Robovski (1834–1878). – V: Elenski sbornik. Opisanie na gr. Elena i Elensko. Sofia, 1931, 231–236.]

Македонски, Хр. 1896 – Записки на Христо Н. Македонски 1852 – 1877. София, 1896. [Zapiski na Hristo N. Makedonski 1852–1877. Sofia, 1896.]

Маркова, З. 1967 – Зина Маркова. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. София: Наука и изкуство, 1967. [Zina Markova. Chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. Sofia: Nauka i izkustvo, 1967.]

Маркова, З. 1990 – Зина Маркова. Четата от 1868 година. София: Издателство на БАН, 1990. [Zina Markova. Chetata ot 1868 godina. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1990.]

Митев, Пл. 2018 – Пламен Митев. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (спорни и нерешени проблеми). – В: Обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). Материали от националната научна конференция, организирана на 6 юли 2018 г. в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. София: Фондация „Българска памет“, 2019, 17–28. [Plamen Mitev. Chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha (sporni i neresheni problemi). – V: Obedinenata cheta na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha (1868 g.). Materiali ot natsionalnata nauchna konferentsia, organizirana na 6 yuli 2018 g. v Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia: Fondatsia „Balgarska pamet“, 2019, 17–28.]

Обретенов, Н. 1983 – Никола Обретенов. Спомени за българските въстания. София: Издателство на Отечествения фронт, 1983. [Nikola Obretenov. Spomeni za balgarskite vastania. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 1983.]

Оманова, Р. 2012 – Стефан Караджа и Хаджи Димитър в спомени на техни съвременници. Съст. и бележки Р. Оманова. Бургас: Божич, 2012. [Stefan Karadzha i Hadzhi Dimitar v spomeni na tehni savremenniti. Sast. i belezhki R. Omanova. Burgas: Bozhich, 2012.]

Павлов, Пл., Лазаров, И. 2018 – Пламен Павлов, Иван Лазаров. Сто и петдесет години от подвига на Хаджи Димитър, Стефан Караджата и техните четници. – В: Обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). Материали от националната научна конференция, организирана на 6 юли 2018 г. в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. София: Фондация „Българска памет“, 2019, 7–16. [Plamen Pavlov, Ivan Lazarov. Sto i petdeset godini ot podviga na Hadzhi Dimitar, Stefan Karadzha i tehните chetnitsi. – V: Obedinenata cheta na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha (1868 g.). Materiali ot natsionalnata nauchna konferentsia, organizirana na 6 yuli 2018 g. v Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia: Fondatsia „Balgarska pamet“, 2019, 7–16.]

Симидов, Ф. 1972 – Филип Симидов. Прочутият Филип Тотю войвода. София: Отечествен фронт, 1972. [Filip Simidov. Prochutiyyat Filip Totyu voyvoda. Sofia: Otechestven front, 1972.]

Стоянов, З. 1967 – Захари Стоянов. Четите в България. София: Български писател, 1967. [Zahari Stoyanov. Chetite v Bulgaria. Sofia: Balgarski pisatel, 1967.]

Стоянов, И. 2019 – Иво Стоянов. Иван Костадинов – един неизвестен поборник за освобождението на България. – В: Обединената чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). Материали от националната научна конференция, организирана на 6 юли 2018 г. в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. София: Фондация „Българска памет“, 2019, 181–190. [Ivo Stoyanov. Ivan Kostadinov – edin neizvesten pobornik za osvobozhdenieto na Bulgaria. – V: Obedinenata cheta na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha (1868 g.). Materiali ot natsionalnata nauchna konferentsia, organizirana na 6 yuli 2018 g. v Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia: Fondatsia „Balgarska pamet“, 2019, 181–190.]

Стоянов, П. 1901 – Парашкев Стоянов. Град Ловеч като център на Българския централен революционен комитет, столица на Васил Левски и роден град на поборника Тодор С. Кирков. Ловеч. 1901. [Parashkev Stoyanov. Grad Lovech kato balgarskia tsentralen revolyutsionen komitet, stolitsa na Vasil Levski i roden grad na pobornika Todor S. Kirkov. Lovech. 1901.]

Тонев, В. 2018 – Велко Тонев. Котел през Възраждането. София: Исторически музей – Котел, 2018. [Velko Tonev. Kotel prez Vazrazhdaneto. Sofia: Istoricheski muzey – Kotel, 2018.]

Хаджи Димитър..., 1990 – Списък на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. – В: Юбилеен сборник Хаджи Димитър 1840–1990. Сливен: Исторически музей – Сливен, 1990, 134 – 140. [Spisak na chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. – V: Yubileen sbornik Hadzhi Dimitar 1840–1990. Sliven: Istoricheski muzey – Sliven, 1990, 134–140.]

Хитов, П. 1934 – Панайот Хитов. Моето пътуване из Стара планина. София, 1934. [Panayot Hitov. Moeto ratuvane iz Stara planina. Sofia, 1934.]

Хитов, П. 2003 – Панайот Хитов. Семейни бележки. Спомени. (XVIII век – 1877 г.) Русе: Държавен архив – Русе, 2003. [Panayot Hitov. Familiarni belezhki. Spomeni. (XVIII vek – 1877 g.) Ruse: Darzhaven arhiv – Ruse, 2003.]

Чакир, Н. 1991 – Николае Чакир. Нови румънски документи за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868 г.). – Известия на държавните архиви, 62, 1991, 275–281. [Nikolae Chakir. Novi rumanski dokumenti za chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha (1868 g.). – Izvestiya na darzhavnite arhivi, 62, 1991, 275–281.]

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа..., 1991 – Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Биографичен и библиографски справочник. Съставители: И. Христов, Й. Гиздунов, Й. Табаков, К. Рачева, М. Гочева, Сл. Тодоров. София: Спектър, 1991. [Chetata na Hadzhi Dimitar i Stefan Karadzha. Biografichen i bibliografski spravochnik. Sastaviteli: I. Hristov, Y. Gizdunov, Y. Tabakov, K. Racheva, M. Gocheva, Sl. Todorov. Sofia: Spektar, 1991.]

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. 1988 – Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Доклади, донесения, инструкции, разпореждания, телеграми, писма и записи на европейски дипломати и на висши служители на Османската империя. Съставители: Л. Генова, Ан. Римпова, Р. Стефанова, М. Тодоракова, М. Николова. София: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988. [Chetata na Hadzhi

Dimitar i Stefan Karadzha. Dokladi, donesenia, instruksii, razporezhdania, telegrami, pisma i zapisi na evropeyski diplomati i na visshi sluzhiteli na Osmanskata imperia. Sastaviteli: L. Genova, An. Rimpova, R. Stefanova, M. Todorakova, M. Nikolova. Sofia: Darzhavno izdatelstvo „D-r Petar Beron“, 1988.]

Чолов, П. 2003 – Петър Чолов. Българските въоръжени чети и отряди през XIX век. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2003. [Petar Cholov. Balgarskite vaorazheni cheti i otryadi prez XIX vek. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, 2003.]

Angelachi Savic. 1871. – Angelachi Savic. Insurgenții Bulgarî della 1868 sub comanda lui Haği Dumitru și Stefan Caradgea. Dedicat memoriei Reposatului G. Racovski. Braila, 1871.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1.

ДОНЕСЕНИЕ НА АВСТРИЙСКИЯ ВИЦЕКОНСУЛ В БРАИЛА КНАПИЧ ДО УПРАВЛЯВАЩИЯ КОНСУЛСТВОТО В ГАЛАЦ ЙОСТЕРАЙХЕР ОТНОСНО ЧИСЛЕНИЯ СЪСТАВ НА ЧЕТАТА, НЕЙНИТЕ РЪКОВОДИТЕЛИ И ОТНОШЕНИЕТО НА МЕСТНИТЕ БЪЛГАРИ КЪМ СЪБИТИЯТА*

БРАИЛА, 28 юли 1868 г.

Без съмнение на ваше Благородие вече са известни революционните движения, организирани напоследък в България между Свищов и Русчук.

Във връзка с тях си позволявам да Ви информирам, какво ми е известно до момента.

Докато тук от една страна се отрича преминаването на въоръжени чети (банди) от Влахия и се приема, че при последните стълкновения край Янтра са участвали само хора, набрани от околностите на Свищов, от друга страна се твърди обратното, излизането на чети от влашкия бряг е факт, за който няма съмнение, предаван с точни детайли, които заслужават повече внимание, тъй като тукашното многобройно и между другото доста заможно българско население винаги е вземало най-живо участие в движенията и събитията в родината си и както вярвам, трябва да е участвало и в най-новите събития.

Като водачи (войводи) на четата, която е рискувала да премине първа и която е наброявала 175 мъже, се споменават българите Стефан Караджа Тулчало [Тулчалю], Хаджи Димитър, Йеремия Петров и Димитър Заралю [Заралията], описани от хората, които ги познават, като предприемчиви, смели и изпълнени с жарка омраза към Турция.

Те трябвало да организират преминаването на Дунав между Свищов и Русе с една голяма рибарска ладия, която те завладели привидно против волята, но в действителност със съгласието на тамошното население.

Големият водач, познатият от предишните борби известен войвода Филип Тотю, пребивавал, както се говори тук, още на влашка земя или тъкмо в този момент се организирано неговото преминаване, понеже в тукашните български кръгове искали да знаят с положителност, че първият успешен български опит няма да остане единичен случай, а ще бъде последван от множество на различни места. Да, в тази връзка трябва да се знае още, че нахлуването при Русе и Свищов ще се предприеме преди всичко за това, да се отклони вниманието на турските кордони и да се улеснят по-късните нахлувания под ръководството на войводата Филип.

* Препис на документа е изпратен на барон Бойст във Виена от консулството в Браила.

Още двама други водачи, именно Панайот Хитов и Матю Пехливан, били известни сред тукашното население като личности, които също имали разпореждане, да нахлуят в България с четите под тяхно командване.

Изглежда изявленията и поведението на тукашните българи не оставят съмнение, че убийството на сръбския княз Михаил и планираното сваляне на правителството са в пряка връзка с плановете на българската действена партия. Но недоволство също така има и към по-нататъшния развой на нещата в Сърбия и затова се увеличава ругането срещу мирната политика на княз Михаил.

Що се отнася до Браила и близките райони, то там досега не е имало нито преминаване на чети, нито какъвто и изобщо опит за организиране на революционно движение. Но вълнението сред българското население, резултат от новините, пристигащи от Турция, е значително и би могло лесно да добие големи измерения, ако четите на откъдния бряг се поддържат от масите и ако им се удаде, да проникнат и достигнат Балкана, каквато засега изглежда тяхната задача, и ако местните власти позволят струпването на предвождани бунтовници и не им се противопоставят. Държанието на последните изобщо още не е ясно. Нещата тук са още в началото си и още нямат достатъчно развитие, за да наложат някакъв определен характер на поведението на управляващите власти; това, което междувременно мога сега вече да забележа, е едно известно равнодушие от тяхна страна и от страна на без съмнение знаещите българските първенци, които не отдават значение на нещата и ги представят като единичен стремеж на няколко луди глави, който и без това ще се провали от пасивното държание на българското население.

През изтеклата седмица княжеското правителство направи телеграфно запитване, дали тук са се случвали преминавания на чети към България и префектурата след това отговори отрицателно.

Едновременно докладвам за това на К. К. Агенцията в Букурещ и с тръгващия днес бърз кораб представям препис от този доклад на Негово превъзходителство господин Министъра на външните работи.

Получено от Кнапич.

Публикувано в: Ивић, Ал. Аустриски извештаји о бугарским револуционарима (1868–1875). – Сборник на Българската академия на науките. Клон Историко-филологически и философско-обществен, кн. XXXI, 17, 1937, с. 6–8. Печатно. Немски език. Превод на български език – д-р Теменуга Георгиева.

Таблица 1.

**СПИСЪК НА ИДЕНТИФИЦИРАНИТЕ УЧАСТНИЦИ В ОБЕДИНЕНАТА ЧЕТА
НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА ОТ 1868 г.**

№	Име	Презиме	Фамилия	Прякор	Родно място	Списък Маркова 1990	Списък Василев	Списък Бузуджа	Списък Сливен	Списък Чолов	Сведения за четника	Останал жив
1	Хаджи Димитър	Николов	Асенов	-	Сливен	+	+	+	+	+		-
2	Стефан	Тодоров	Димов	Караджата	Ичме	+	+	+	+	+		-
3	Александър	Василев	Чапакчиев	-	Плоещ	159	122	38-39	134	93		-
4	Ангел	Тихов	Обретенков	-	Русе	159-160	122-123	39-40	134	93		+
5	Андрон		Петев (Петков)	-	Дряново	160	123	40	135	93		-
6	Андрей		Марков	-	Шумен	160	123	40-41	135	93		Умира след Бузуджа
7	Антон		Стоянов	-	Куманово	160	123	41	135	93		-
8	Арсений (Арко)		Марлинов	-	Велес	160	123	41-42	135	93		-
9	Атанас (Танас)		Ганчев	-	Търново	160	123	92	135	95		-
10	Атанас (Танас)	Д.	Боздугански	-	Русе	160-161	123	91-92	135	95		-
11	Атанас (Ачо)	Лилов	Пилеров	-	Сопот	161	123	92-93	135	95		+
12	Божал		Димитров	-	Куманово	161	123	42	135	93		+
13	Божил/Божип			-	Лом	161	123	42	135	93		-
14	Божин			-		-	120	-	-	93	Сломенат у ХрМ	-
15	Васил		Петчев	-	Правец	161	V 124	42-43	135	93		-
16	Васил		Рахчев	-	Градец	161	V 124	43-44	135	93		+
17	Вешко		Николов	-	Копел	161	V 124	44	135	93		Убит извън четата, при вр. Чумерна от 14-те

18	Велко		Кръстев	-	с. Маханага (Пелово)	161	124	44-45	135	93	Вж. сборник 2018 г.	+
19	Ганчо		Стоянов	-	Сопот	161	124	45	135	93		-
20	Георги		Кочев	-	Кучково, Кучово село	162	124	45	135	93		-
21	Георги		Кръстев	-	Куманово	162	124	45	135	93		-
22	Георги		Пенчев	-	Стара Загора	162	124	46	135	93		-
23	Георги	Н.Петров	Кавлаков, Кавлак	-	Сливен	162	124	45-46	135	93	от 14-ТЕ	-
24	Георги		Стоянов	-	Пазарджик	162	124	47	135	93		-
25	х.Георги		Хаджиливанов	-	Турция	162	124	-	135	93		-
26	Георги		Христов	Палеолгу	Търново	162	124	47	135	93		-
27	Георги	А	Чернев	-	Търново	162	124,125	47	135	93-94		-
28	Гостодин		Куманов	-	Тулча	162	125	48	135	94		-
29	Димитър	Игнатов, Иванов, Николов	Мъгзов	-	Лясковец	162	125	48-49	135	94		-
30	Димитър	-	Илиев	-	Търново	163	125	48	135	94		-
31	Димитър	-	-	-	Габрово	163	-	107	140	94	в. Дунав от 21 юли 1868. Вж. бел. 17, с. 163 у ЗМ.	-
32	Димитър	-	-	-	Казанлък	-	-	-	140	-	в. Дунав от 21 юли 1869 г.	-
33	Димитър	-	Момчилев	-	Русе	163	125	48	136	94		-
34	Димитър	Николов, Колев	Стойнов	Заралияга, Колча Ибрагим	с.Знаменосец, Старозагорско	163	125	49-51	136	93		-
35	Димитър	-	ПопНиколов	-	Калювер	163	125	51	136	94		-
36	Димитър	-	-	Сирака	Самоков	163	125	107	136	96		-
37	Димитър	-	Стефанов	-	Калюфер	163	125	52	136	94		-
38	Димитър	-	Стоянов/Братев	-	с. Перова Кория, Търновско	163-164	125	52	136	94		-

39	Димитър	-	Хаджияганасов	-	Тучла	164	126	-	136	94	-
40	Димитър	-	Хаджигодоракчиев	-	Сливен	-	-	-	140	-	+
41	Димитър	-	Ценов	-	Видин	164	126	53	136	94	-
42	Димо	-	Тојоров	-	-	-	-	-	136	-	+
43	Добри	-	-	Тръбча, Кюбесто	Дивядоло/ Чирпанско/Кучево СЕЛО	164	126	53	136	94	-
44	Дочо/Дечо	-	Колев	-	Стара Загора	164	126	53	136	94	-
45	Дочо/Тончо	Стоянов	Загоров	Бабацалията	Стара Загора	164	134	96-97	139	95	+
46	Еремия	Петров	Българов	-	Лом/Метковец	164-165	126	53-56	136	94	-
47	Златко	Пенев	Опански	-	Трявна	165	126	56-57	136	94	-
48	Иван	-	Дружанов	-	Котел	165	126	57	136	94	-
49	Иван	-	Иванов	Канчето	Търново	165	126	57	136	94	-
50	Иван	-	Косташинов	-	Сливен	-	-	-	-	-	Надгробен камък от с. Каменово, Разградско. Вж. сборник 2018 г.
51	Иван	Иванов	Пеев	Узун, Плюпо, Дръглия	Казанлък	165	126	58	136	94	+
52	Иван	-	Пеев	Маруша	Превец	166	126-127	58	136	94	+
53	Иван/Ванката	Попхристов	Райчев	-	Габрово	166-167	127	60-62	136	93	-
54	Иванчо	-	-	Търновлията	-	-	122	-	-	-	+
55	Иван/Иванчо	Симеонов	Слив	-	Котел	167	127	59	136	94	-
56	Иван	-	Тотев	-	Казанлък	167	127	60	136	94	-
57	Илия+Б54;N58	-	Димов	-	Габрово	167	127	62	136	94	-
58	Илия	-	Дойнов	Николов	Ниволско	167	127	62-63	137	94	+

59	Илия	-	Николов	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Жив след Бузуджа с групата на Македонски. Под № 115 в списък ХрМ	+
60	Илия	-	Тодоров	-	-	Горна Студена	-	-	127	-	-	-	-	-	96	-	-	ХрМ с. 115	-
61	Илия	-	Линков	-	-	Свищов	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	АО писма 108; НО 95, 96	-
62	Йонко/Понко/ Никола	-	Балкански	-	-	Етера	-	167	128	64	137	94	-	-	-	-	-	-	-
63	Калчо	-	Георгиев	-	-	Шипка	-	167	128	65	138	94	-	-	-	-	-	-	-
64	Киро	-	Илиев	-	-	с. Мигризово (дн. В.Девески), Карлово	-	167	128	65	137	94	-	-	-	-	-	-	-
65	Коло	-	Мартинов	-	-	Казанлък	-	168	128	65	137	95	-	-	-	-	-	Останал жив след Бузуджа. вж.сборник 2018 г.	+
66	Коста	Николов	Еглимов	Наполеона	-	Габрово	-	168	128	65-67	137	97	-	-	-	-	-	-	-
67	Коста	-	Пармаков	-	-	Охрид	-	-	128	-	140	-	-	-	-	-	-	Пиле писмо след събитията след спасяването си	+
68	Кръсто	-	Велев	-	-	Пловдив	-	168	128	67	137	94	-	-	-	-	-	-	-
69	Кръсто	-	Минков	-	-	с. Долно Сахране, Казанлък	-	168	128	67	137	94	-	-	-	-	-	-	+
70	Курти	-	Петков	-	-	Видин	-	168	128	68	137	94	-	-	-	-	-	-	-
71	Мавро	-	-	-	-	Казанлък	-	-	128	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
72	Манол	-	Наков/Николов	-	-	с. Долни Годорак, Македония	-	168	128-129	68	137	94	-	-	-	-	-	-	-
73	Марин	Мичев/ Вичев	Чочев/Дичев	-	-	Преслав	-	169	129	68-69	137	94	-	-	-	-	-	от 14-те	-
74	Марин	-	Начев	-	-	Стара Загора	-	169	129	69	137	94	-	-	-	-	-	-	-
75	Марин	Нейков	Кабакчиев	-	-	Свищов	-	169	129	69-70	137	94	-	-	-	-	-	-	+
76	Мичо	Димитров	Велков	Зотграф	-	Травна	-	169	129	70-71	137	94	-	-	-	-	-	-	-
77	Михаил	-	Юрианов	-	-	Елена	-	169	129	71	137	94	-	-	-	-	-	-	-

78	Найден	-	Василев	-	Копрявица	169	129	71	137	94	-
79	Начо	-	Димитров	-	Димотика	169	129	71	137	94	-
80	Невялко	-	Григоров	-	Копрявица	169	129	71	137	94	-
81	Нено	-	Маринов	-	с.Кочваларе (пл. Отец Панагевско), Пловдивско	169-170	129	72	137	94	-
82	Нено	-	Спиров	-	Волен	170	129	72	137	94	-
83	Никола	-	Вълев	-	Стара Загора	170	129	72-73	137	94	от 14-те
84	Никола	-	Георгиев	-	Търново	170	129	73	137	94	-
85	Никола	Георгиев	Красналев	-	с.Красен, Русенско	170	129	73	137	94	-
86	Никола	-	Дочев	-	Тевелен	170	130	73	138	94	-
87	Никола	-	Иванов	-	Прилеп	170	130	73-74	138	94	-
88	Никола	-	Ненов	-	Плевен	170	130	74	138	94-95	-
89	Никола	-	Савов/Славов	-	с.Петрово, Смолянско	170	130	74-75	138	94	-
90	Никола	-	Стоянов	-	с.Камен, Търновско	170	130	75	138	94	-
91	Петчо	-	Попов	-	Клифарезо	171	130	76	138	95	-
92	Петчо	-	Стайнов/Стайнов/Стайков	-	Търново	171	130	76	138	95	-
93	Петчо	-	Стоянов	-	Панагюрище	171	130	76-77	138	95	+
94	Паню	-	Хаджалев	Тополю	Стара Загора	171	130	76	138	94	-
95	Петко	-	Димитров	-	Ловеч	171	130	77	138	95	от 14-те
96	Петко	Луканов	Петков	-	Ловеч	171	130	108	138	95	+
97	Петър	-	Вълчев	-	Русе	171	131	77-78	138	95	Жив след Освобождението. Вж. А.Обр. - писма с. 105; Ферманджиев 68, 87.
98	Петър	Кичев	Иванов	Злагарско	Търново	171	131	78-79	138	95	-
99	Петър	-	Наков/Ненов	-	Разград	171	131	79	138	95	-

100	Петър	-	Сивков	-	Котел	172	131	79	138	95	-
101	Петър	Стоянов	Цонев	Цера	с. Шабелиге, Габровско	172	131	108-109	138	96	+
102	Петър	Тихов	Обретенков	-	Русе	172	131	79-80	138	95	-
103	Петър	-	Тодоров	-	Сливен	172	131	80-81	138	95	-
104	Петър	-	Трифонов	-	с. Язмово	172	132	81	138	95	-
105	Райчо	-	Сивков	-	Котел	172	132	81	138	95	+
106	Сава	Генчев	Сидов	Зарлянта	Стара Загора	172-173	132	82-83	138	95	-
107	Сава	-	Кънчев	Куломджията	Търново	173	132	82	138	95	+
108	Симеон	-	Кръстев	-	Етроволе	173	132	83	138	95	-
109	Симеон	Милков	Станев	-	с. Баброво, Еленско	173	132	83-84	138	95	-
110	Симеон	-	Радев	-	с. Черна, Шуменско	173	132	84	138	95	-
111	Сотир	-	Петков	-	Велес	173	133	84	139	95	-
112	Спас	-	Ненов	-	Копрявица	173	133	86	139	95	-
113	Спиро	Георгиев/ Иванов	Джеров	Македонски	Бяглия	173-174	133	86-87	139	95	-
114	Станчо	-	Николов	-	Казанлък	174	133	87	139	95	-
115	Стано	-	Стоянов	Заяка	Ясковец	174	133	87	139	95	-
116	Стефан	Билчев	Мешов	Попа	Русе	174	133	87-88	139	95	-
117	Стефан	Господинов	Топланджиев	Хиприя	Сливен	174	133	88-89	139	95	-
118	Стефан	Динков	Орешков	-	Шипка	174-175	133-134	89-90	139	95	-
119	Стефан	-	Иванов	Калпун/ Калуди	Габрово	175	134	90	139	95	-
120	Стефан	Панев	Тошлов	-	Казанлък	175	134	90	139	95	-
121	Стоян	-	-	-	Летница	175	134	90-91	139	95	-
122	Стоян	-	Пенчев	-	Габрово	175	134	91	139	95	- от 14-те

123	Тодор	Георгиев	Начев	-	с. Кочмараре (дл. Отец Пантево), Пловдивско	-	134	-	140	-	-	-
124	Тодор	Х.Николов	Асенов	-	Сливен	175-176	134	94/96	139	95	-	-
125	Тодор	-	Петков/Пейков/ Пеков	Войводага	Троян	175	134	93	139	95	от 14-те	-
126	Тодор	Симеонов	Туланов	Раховалияга	с. Галиче, Врачанско	175	134	93-94	139	95	от 14-те	+
127	Тодор	-	Стойнов	-	Пловдив/ с. Песнопой	175	134	94	139	95	-	-
128	Филип	-	Димитров	-	Куманово	176	135	97	139	95	-	-
129	Филип	-	Петров	-	Копрявица	176	135	97	139	95	-	-
130	Христо	-	Вълчанов	-	Котел	176	135	98	139	95	-	-
131	Христо	Колов	Костов	Ахчиолу	Калофер	176	135	98-99	139	95	-	-
132	Христо	Милев	Драгнев	Янъка	Казанлък	176	135	99-100	139-140	95	-	-
133	Христо	-	-	-	Килифарево	-	-	-	-	95	-	-
134	Христо	Милев	Йосков	-	Калофер	176	135	100	140	95	-	-
135	Христо	-	Николов	Македонски	с. Горин Тодорак, Македония	176-177	135	100-102	140	96	-	+
136	Христо	Николов	Петрев	-	Шипка	177-178	135-136	102-103	140	96	заловен извън групата 14-те	+
137	Христо	Петков	Ботев/Гачович/ Дриновски	-	с. Гагичеви, Габровско	178	136	103-104	139	96	-	-
138	Христо	-	Станчев	-	Шумен	178	136	105	140	96	-	-
139	Стойно	Иванов	Михлев	-	с. Брястово, Ловешко	-	-	109	-	-	-	-
140	Мико	-	Нагов	-	с. Равнище, Ботевградско	-	-	-	-	96	-	-
141	Алексо	-	Чучуков	-	с. Лобопи, Радомирско	-	-	-	-	96	-	-
142	Никола/Коле	-	-	Софияляга	-	-	-	-	-	96	-	-
143	Слаян	-	Николов	-	Шипка	-	-	-	-	-	СИМ; ПДР 31	-

144	Иван	-	Георгиев	-	Казанлъшка община	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	+
145	Петко	-	Делчев	-	Казанлъшка община	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	-
146	Димитър	-	Коев/Косолу	-	Делибекър	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	-
147	Петко	-	Стоев	-	Делхамет	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	+
148	Митко	-	Славчев	-	Казанлък	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	-
149	Петко/Паню	Христов	Панев/Пенев	-	Стара Загора	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 32	-
150	Дано	-	Коев	-	Стара Загора	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 33	-
151	А.	-	Пенев	-	Дряновска община	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 33	-
152	Христо	-	Гагев	-	Дряновска околия	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 33. Възможно да се обрне с Христо Дряновски	-
153	Иван	-	Симонов	-	Котленско	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 34	-
154	Димитър	-	Радославов	-	Куманово	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 35	-
155	Драган	-	Мартинов	-	Велес	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 35	-
156	Димчо	-	Димитров	-	Шипка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 35	-
157	Иван	-	Георгиев	-	Казанлък	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	СЙМ; ПДР 35	-
158	Дончо	-	-	-	Карфалжица	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Сборник чужди документи 1988, ПДР 40-41	-
159	Симсон	-	-	-	Враниста	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	у ЗС; ПДР 43	-
160	Цоне	-	-	-	Бънар	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	присъства в списъка на Г. Димитров; ПДР 43	-
161	Дончо	-	Димитров	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	в. Дунавска Зора, бр. 35 1869 г	-
162	Неизвестен (Слав?)	-	Стайнов/Стайнови/Стайков	-	Търново	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	в. Дунав, бр. 294 от 17.07.1868 г.; ПДР 44; Фервалджен ИПр 68/2, 86. Отделил се преди Бузуджа.	-

163	(Сърбин)	-	Маринович	-	-	-	-	-	-	-	-	доклад на курсул Калши от 13/25 юли	-
164	Иван	-	Дянов	-	-	-	-	-	-	-	-	Ферманцилен 219	-

Съмителни участници

1	Георги	Ангелов	Бабаджанов	-	Свишов	-	-	-	-	-	96	вероятно не е участник, а от изградените
2	Димитър	Христов	Апликин	-	Стара Загора	-	-	-	-	-	-	Доказано не е участник
3	Димо	-	Тодоров	-	-	-	-	-	-	-	-	Погрешно идентифицирани като участници от ПДР 43
4	Дончо	-	Димитров	-	-	-	-	-	-	-	-	

